

Wanda Dróżka, *Generacja wielkiej zmiany. Studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich 2004*, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, Kielce 2008, 376 s.

Książka Wandy Dróżki to prezentacja wyników badań przeprowadzonych przez autorkę, a dotyczących kondycji społeczno-zawodowej polskiego nauczyciela w okresie zmiany społecznej w Polsce po 1989 roku. Ujętą w tytule *wielką zmianę* Dróżka rozpatruje w trzech aspektach: jako zmianę epokową przejawiającą się globalną przemianą kulturową oraz kryzysem organizacji i instytucji, jako zmianę ustrojową w obrębie *struktur społeczno-politycznych, ekonomicznych i edukacyjnych*, a także jako zmianę życiową, postrzegającą osobowość nauczycieli wieku średniego w perspektywie humanistyczno-psychologicznej, egzystencjalnej i zawodowej. Autorka przytacza pojęcie *traumy kulturowej* opisane przez Sztompkę na określenie owej gwałtownej, wszechogarniającej zmiany społecznej, która pociągnęła za sobą dotkliwe skutki w działalności zawodowej nauczycieli. Jednym z przejawów tej zmiany jest reforma systemu edukacji w Polsce – ogólnie narzucona, niesprecyzowana pod względem założeń i ich realizacji. W rzeczywistości zdominowanej przez sprzeczności i paradoksy, takie jak choćby powszechny dostęp do informacji czy nowoczesnych technologii, pozostająca w opozycji do tendencji indywidualistycznych, relatywizmu wartości czy utraty poczucia bezpieczeństwa. Od szkoły oczekuje się umiejętności oscylowania między krańcowymi poglądami oraz wychowania obywateli właściwie funkcjonujących w życiu społecznym, bez naruszania indywidualności własnej i innego. Dróżka podjęła próbę spojrzenia na te problemy oczami nauczycieli w średnim wieku (35–55 lat), tzw. *pokolenia pogranicza*, którzy wychowywali się, dorastali i budowali swój świat wartości w czasach starożytności, w epoce kałamarza, a dziś muszą zmierzyć się z drastycznie różną, często o wiele bardziej bolesną i niezrozumiałą rzeczywistością. Celem poznania poglądów, doświadczeń i refleksji nauczycieli z okresu lat 70., 80. oraz początku lat 90., jesienią 2002 roku został ogłoszony Ogólnopolski Konkurs na Pamiętniki Nauczycieli pod hasłem „Nauczycielska Dojrzałość”, zamknięty w maju 2004 roku. Cieszył się on dużym zainteresowaniem wśród nauczycieli różnych specjalności, cechujących się długoletnim stażem pracy, profesjonalizmem, aktywnością, bogatym doświadczeniem zawodowym oraz dużą dozą krytycyzmu. Przysłane pamiętniki, dzienniki i listy pokazują ewolucję w zakresie pojmowania zawodu nauczycielskiego i postrzegania roli zawodowej nauczyciela na tle zmieniających się realiów. W książce zostały przytoczone liczne fragmenty tychże zapisków bądź całe wypowiedzi – wraz z wnioskami autorki, stanowią one istotną część publikacji.

Struktura książki obejmuje wstęp, cztery obszernie rozdziały i zakończenie. Pierwszy rozdział przybliży teoretyczno-metodologiczne aspekty badań, a trzy kolejne, zatytułowane: „Przeszłość”, „Terażniejszość” i „Przyszłość” tworzą całościowy obraz sytuacji nauczyciela polskiego – od początków kształtowania się jego życiowej drogi, przez sytuację aksjologiczną okresu przełomu, po wizję roli własnej w perspektywie czasowej.

W rozdziale pierwszym autorka przedstawia ewolucję pojęcia profesjonalizmu. Na gruncie polskiej pedeutologii klasyczne znaczenie profesjonalizmu pokrywa się właściwie z pojęciem roli społecznej, rozumianej jako działalność, którą cechuje *wyrazisty*

charakter służby dla dobra społecznego, autonomiczność oraz kwalifikacje intelektualne i etyczne. Obecnie pojęcie to zmieniło znaczenie i jest równoznaczne z „biegłością” w wykonywaniu zawodowych obowiązków, byciem ekspertem w danej dziedzinie. Fundamentalnym aspektem profesjonalizmu zawodu nauczycielskiego stała się refleksyjność, definiowana przez Bourdieu jako *zdolność do namysłu nad własnym myśleniem, do dystansowania się i wątpienia w źródło swojego myślenia*. Idealem nauczyciela jest natomiast „refleksyjny praktyk”, świadomy konieczności namysłu nad praktyką dydaktyczną i wychowawczą w celu niwelowania rozbieżności między teorią a praktyką. Autorka podkreśla, iż w ujęciach socjologicznych refleksyjność pojmowana jest jako paradygmat zmiany, nowoczesności. Dróżka przedstawia dziewięć aspektów rozumienia refleksyjności: jako kompetencji do przyjmowania postawy krytycznej, jako kompetencji autobiograficznej, jako strategii samorealizacji, jako cechy organizacji życia w nowoczesnym świecie, jako cechy badań społecznych i postawy badacza, jako cechy teorii, nauk społecznych, jako cechy kształcenia, jako cechy i właściwości społecznego działania, a także jako kompetencji społecznej w znaczeniu zdolności społeczeństwa do krytycznego spojrzenia na siebie.

Autorka podkreśla również konieczność przygotowania nauczycieli do podejmowania przez nich refleksji w zakresie kształcenia i rozwoju zawodowego poprzez stosowanie narracji autobiograficznej, czyli *subiektywnej interpretacji własnego życia*. Narracja autobiograficzna pozwala także kształtować umiejętność krytycznego myślenia i rozwijać inteligencję emocjonalną. Ostatnią część pierwszego rozdziału Dróżka poświęca na przedstawienie metody autobiograficznej w perspektywie metodologii refleksyjnej, której jednym z głównych założeń jest kwestionowanie prób określenia uniwersalnych właściwości świata społecznego, który w swej istocie jest zmienny.

Rozdział drugi ogniskuje się wokół trzech zagadnień istotnych z punktu widzenia ukształtowania się habitusu nauczycieli w średnim wieku, a mianowicie socjalizacji w okresie dzieciństwa, młodości, związanych z nią motywów wyboru zawodu oraz początków pracy zawodowej. Nauczyciele *pokolenia pogranicza*, w większości pochodzenia chłopskiego i robotniczego, wspominają swoje dzieciństwo jako „twarde” – wypełnione obowiązkami, ciężką pracą w polu oraz przeniknięte biedą. Pomimo jednak trudnego doświadczenia ubóstwa, podkreślają wartość, jaką miał dla nich dom rodzinny i wychowanie, które w nim otrzymali. Z ich pamiętników wyłania się obraz generacji, dla której wartościami priorytetowymi i zinternalizowanymi są: szacunek do pracy, zaradność, wytrwałość, odpowiedzialność, wartości etyczne oraz poszanowanie autorytetów. Wyniesione z rodzinnego gniazda przekonanie o konieczności kształcenia się sprawiało, że chętnie podejmowali naukę na kolejnych szczeblach edukacji i dokładali do niej starań, nawet za cenę męczących dojazdów do oddalonej szkoły. Wśród motywów wyboru zawodu nauczycielskiego trudno wskazać ten jedyny. W wielu przypadkach było to odczuwane już od dzieciństwa powołanie do realizowania się w tym zawodzie. Spośród innych, skłaniających do podjęcia pracy w szkole, można wyróżnić: tradycje rodzinne (spora część tych osób miała korzenie nauczycielskie) i względy racjonalne, takie jak łatwość znalezienia pracy czy długie wakacje. Motywy te można sklasyfikować w kategoriach własnego wyboru, konieczności oraz przypadku. We wspomnieniach dotyczących początków kariery zawodowej często przewija się doświadczenie „rzucenia na głęboką wodę”. Wielu nauczycieli podkreśla, że nie mogli liczyć na pomoc i wsparcie ze strony dyrekcji czy kolegów z pracy i musieli radzić sobie ze wszystkim sami. Niektórzy zaznaczają, że bardziej niż wiedza metodyczna przydała im się intui-

cja. W tamtych czasach ich rola nie ograniczała się do nauczania i wychowania, lecz obejmowała szeroką działalność społeczno-kulturalną na terenie szkoły i poza nią, co sprawiało, że nauczyciele mieli nierzadko poczucie ogromu obowiązków, jakie na nich spoczywały.

Najobszerniejszy, trzeci rozdział przedstawia wpływ transformacji ustrojowej oraz reformy oświaty z 1999 roku na zawodowe funkcjonowanie nauczycieli w wieku średnim. Ich sytuację po 1989 roku można określić jako skomplikowaną i złożoną, a ich samych jako rozdartych wewnątrz. Ich świat wartości, budowany w *warunkach stabilnego ładu społeczno-kulturowego*, został brutalnie zepchnięty na margines w skutek zdominowania go przez pluralizm norm, wartości, symboli i wzorów kultury. Nauczyciel przestał być autorytetem przez sam fakt wykonywania tego zawodu – musiał zacząć walczyć o swój wizerunek poprzez ciągłe tworzenie siebie. Autorka wyróżnia trzy główne obszary zagadnień, w obrębie których obserwuje się najsilniejszy wpływ *wielkiej zmiany* na działalność nauczycieli. Są to problemy: kulturowo-aksjologiczne i cywilizacyjne, społeczno-polityczne i ekonomiczne oraz edukacyjno-zawodowe.

Nieprzypadkowo to właśnie problemy aksjologiczne przeważają w rozważaniach badanych, gwałtowne bowiem zderzenie uporządkowanego świata tradycyjnie rozumianych wartości ze współcześnie głoszonym relatywizmem wartości, z pokusą łatwego, przyjemnego życia bez odpowiedzialności, z rozluźnieniem w sferze moralnej budzi poważny niepokój wśród nauczycieli przełomu. Kryzys wartości silnie rzutuje na proces dehumanizacji szkoły i wykształcenia. Dominująca w kształceniu „orientacja materialistyczna”, jako relikwyt dawnego ustroju powoduje, że wykształcenie postrzegane jest głównie jako wartość instrumentalna – istotna z punktu widzenia możliwości zapewnienia sobie odpowiedniego standardu życia. W czasach, w których kultura masowa zawładnęła umysłami ludzi, nauczyciel ma być nie przekazicielem wartości, lecz pragmatykiem, instrumentalistą. Wśród wypowiedzi badanych przeważa ton świadczący o rozczarowaniu zmianami, jakie zaszły w Polsce, w wyniku których zawód stracił prestiż i pomimo ogromnego wysiłku, jakiego wymaga, jest zupełnie niedoceniany pod względem finansowym. Ze wszystkich pamiętników przebija uczucie rozgoryczenia i zniechęcenia tym, że wartości, idee, o które walczyli, dziś niewiele znaczą, a bycie nauczycielem z powołania i pojmowanie swojej pracy jako misji wydaje się zupełnie pozbawione sensu.

Wobec *kryzysu wartości*, osłabienia funkcji rodziny i szkoły, spadku znaczenia autorytetów kwestia wychowania młodego pokolenia wydaje się szczególnie ważna, dlatego od szkoły oczekuje się rozwinięcia przez nią funkcji wychowawczej. Dominująca obecnie nad socjalizacją obiektywną socjalizacja subiektywna (samosocjalizacja) powoduje kryzys tożsamości u ludzi młodych, który z kolei przejawia się agresją, ucieczką w sekty, w podkultury, hołdowaniem ciału, niskim stopniem autorefleksji, brakiem krytycyzmu w myśleniu. Nauczyciele są zaniepokojeni brakiem *jasno określonej wspólnej wizji człowieka*, brakiem koherentnej wizji edukacji oraz brakiem współpracy ze strony przede wszystkim rodziców w procesie wychowywania. Te wszystkie problemy sprawiają, że szkoła musi stać się miejscem uporządkowania wiedzy płynącej z mass mediów oraz miejscem, gdzie nauczanie i wychowanie będą stanowiły wzajemnie dopełniające się procesy.

Istotnym przejawem *chaosu wartości* jest agresja doświadczana *przez pryzmat zachowań ryzykownych, autodestrukcyjnych i obniżenia kultury zachowania uczniów*. Coraz częstszym przejawem agresji w szkole jest zachowanie agresywne uczniów wo-

bec nauczycieli, a *strach przed uczniem* stał się kolejnym lękiem doświadczanym przez nauczycieli w średnim wieku. Badani upatrują przyczyn zwiększonej agresywności w pojawieniu się instytucji gimnazjum, które skupia w jednym miejscu osoby będące w okresie dojrzewania, czyli czasie silnej labilności emocjonalnej, sprzyjającej eskalacji zachowań niepożądanych. Autorka podkreśla również problem zachowań ryzykownych, takich jak alkoholizowanie się i zażywanie narkotyków przez młodych ludzi, jako swoistej grupy zachowań autoagresywnych.

Kolejnym polem, na którym zaznacza się wpływ zmiany na sytuację nauczyciela, jest pole społeczno-polityczne i ekonomiczne. Zmiana ustroju zapoczątkowana w 1989 roku spowodowała przejście od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki wolnorynkowej. Szkołę zaczęto pojmować jako *sektor konsumpcji* oraz obciążającą pozostałość państwa opiekuńczego i tym samym zaczęto dążyć do likwidacji i destrukcji wszystkiego, co było nieopłacalne. Nowa sytuacja ekonomiczna zrodziła u nauczycieli poczucie niestabilności, braku bezpieczeństwa oraz obawę przed utratą pracy. Główną przyczynę tego lęku stanowi postępujący proces ubożenia tej grupy zawodowej. Analizowane pamiętniki pozwalają zaobserwować ogromne niezadowolenie nauczycieli z ich sytuacji ekonomicznej. Są rozżaleni, że płaca, którą otrzymują, jest zupełnie nieadekwatna do ciężkiej pracy, jaką wykonują, oraz że wymaga się od nich coraz to nowych kwalifikacji bez odpowiedniego dla nich wynagrodzenia. Sytuacja ta w skrajnych przypadkach, głównie u mężczyzn, prowadzi nawet do porzucenia nauczycielskiego zawodu i szukania lepiej płatnej pracy. W kontekście problemów społeczno-politycznych i ekonomicznych autorka zwraca również uwagę na problemy osobiste, rodzinne i zdrowotne nauczycieli. Wiek średni, stanowiący najdłuższą fazę życia, jest czasem, gdzie ujawniają się liczne napięcia, skrajności, kryzysy. Natężenie stresu wpływa na uczucie ciągłego przemęczenia, podnosi ryzyko chorób zawodowych, a także może stać się przyczyną wypalenia zawodowego.

Ostatnim rodzajem zmian dotyczących funkcjonowania nauczyciela są zmiany edukacyjno-zawodowe, jakie przyniosła ze sobą reforma edukacji. W tym względzie najistotniejszą rzeczą jest ambiwalentny stosunek nauczycieli do owych zmian. Z jednej bowiem strony wymieniają liczne problemy, jakie zaistniały w szkole po wprowadzeniu tej reformy, a które zostały już wcześniej omówione, jak choćby problem agresji czy zmiany relacji nauczyciel–uczeń, z drugiej jednak dostrzegają jej pozytywne. Do tych dobrych stron zaliczają uwzględnienie założeń pedagogiki humanistycznej, akcentującej szacunek dla podmiotowości i indywidualności uczniów, a także uwrażliwienie nauczycieli na potrzeby samokształcenia i permanentnego rozwoju, jak i możliwość wyboru podręczników czy w pewnym stopniu uporządkowania kryteriów nauczania. Nauczyciele podkreślają, że reforma była niezbędna, ale niestety, w praktyce znacznie odbiega od pierwotnych założeń.

Ostatnie zagadnienie poruszane w rozdziale trzecim dotyczy kwestii tzw. awansu zawodowego nauczycieli, który wprowadziła ustawa z 2000 roku w celu zmotywowania nauczycieli do ciągłej pracy nad własnym rozwojem. Wiąże się ono z uzyskiwaniem kolejnych stopni na drodze nauczycielskiej kariery. Kontrowersje wokół tego problemu dotyczyły przede wszystkim przerostu formy nad treścią, tzn. przerostu biurokratyzacji, zdobywania kolejnych „papierków” nad faktycznym rozwojem nauczycieli. Badani zwracali także uwagę, że kwestia awansu zawodowego wpłynęła negatywnie na relacje wśród nauczycieli, ponieważ zaufanie i życzliwość ustąpiły miejsca rywalizacji i agresji. Dróżka podkreśla również, że problem awansu najdotkliwszy w skutkach okazał się dla

nauczycieli z wieloletnim dorobkiem dydaktycznym, którzy niejako na nowo musieli poświadczać swoje kompetencje.

Ostatni, czwarty rozdział autorka poświęca na podsumowanie dokonanej analizy pamiętników, z których wyłania się obraz nauczycieli usiłujących *godzić własne przywiązanie do tradycji z potrzebą rozumienia nowej epoki*, jak również prezentuje wartości istotne dla nauczycieli i przyszłościową wizję roli nauczycieli. Wielu nauczycieli zaznacza kierowanie się w życiu, tak osobistym, jak i zawodowym, wartościami chrześcijańskimi. Patriotyzm nie jest dla nich pustym słowem i dlatego starają się pokazać na nowo jego sens. Akcentują ponadto wartość rodziny. Swoją rolę postrzegają przede wszystkim jako walkę o ocalenie wartości. Chcą również podejmować próby integracji szkoły ze społecznościami lokalnymi. Jest i taka grupa nauczycieli, dla których ich zawód wciąż pozostaje powołaniem i misją.

Problematyka badawcza podjęta przez autorkę jest niezwykle interesująca. Moją uwagę zwróciło zwłaszcza wielopłaszczyznowe ujęcie zagadnienia i ciekawe potraktowanie problemu. Autorka nadaje swojej pracy jasną strukturę, która w przypadku pokazania zmian na przelomie czasu jest czymś niezwykle ważnym. Myślę, iż analiza pamiętników była bardzo trafnym pomysłem. Badani mogli bowiem przedstawić swoje subiektywne doświadczenia, refleksje i interpretacje, uwzględniając różne aspekty zadanej problematyki, jak choćby określenie swojego świata wartości w kontekście socjalizacji w okresie dzieciństwa, zastanowienie się nad motywami podjęcia pracy w zawodzie nauczyciela, odniesienie się do pierwszych zawodowych doświadczeń czy spojrzenie z perspektywy prezentystycznej na obecną kondycję nauczyciela wobec kryzysu wartości. Przytoczone fragmenty pamiętników wypełniają większość książki; nie są tylko cytowane, lecz zawsze opatrzone komentarzem, stanowiącym coś w rodzaju uogólnienia, globalnego spojrzenia na badane zagadnienie.

Dla mnie, osoby urodzonej i wychowanej u schyłku XX wieku, historie nauczycieli spisane w ich pamiętnikach stanowią świadectwo tamtej epoki i uczą szacunku do pracy, poczucia obowiązkowości, jak również doceniania prawdziwych i trwałych relacji interpersonalnych. Aspektem *wielkiej zmiany* w zakresie funkcjonowania nauczyciela, który zainteresował mnie najbardziej, jest zmiana kulturowo-aksjologiczna, która pociąga za sobą liczne dylematy dotyczące świata wartości. Niezwykle piękne jest dla mnie to, iż badani nauczyciele tak masowo podkreślają wierność zasadom i wartościom wyniesionym z domu rodzinnego i są gotowi ich bronić w rzeczywistości zdominowanej przez wizję „lekkiego” życia. Z punktu widzenia osoby wierzącej znaczenie ma dla mnie podkreślanie przez wielu nauczycieli szacunku do wartości chrześcijańskich, jak i przenoszenie tych wartości na grunt zawodowej pracy. Nauczyciele z pokolenia lat 70., 80. i początków 90. wskazują osobę Jana Pawła II jako ich największy autorytet, co również jest budujące. Uważam, że w obliczu ogólnie negatywnych zmian w kondycji polskiego nauczycielstwa po okresie transformacji ustrojowej, rzeczą niezwykle cenną jest autentyczna chęć wielu z nich do ciągłego rozwoju zawodowego i samokształcenia oraz podejmowanie próby niejako asymilacji z nowoczesnym światem, bez utraty przy tym swojej mocno ukształtowanej osobowości.

Według mnie, książka Wandy Dróżki stanowi bardzo istotny wkład w spojrzenie na problem *wielkiej zmiany* pod kątem wpływu jej skutków na sytuację aksjologiczną, ekonomiczną oraz edukacyjno-zawodową nauczyciela. Trzeba jednak przyznać, że mało przejrzysty układ treści nie jest jej najmocniejszą stroną. Zbyt mały druk utrudnia czytanie i sprawia wrażenie wielości, nie zawsze w pełni zrozumiałej treści. Z owego

studium autobiografii wpływa jednak wiele ważnych refleksji związanych z działalnością nauczyciela, tym bardziej że uczestnicy konkursu stanowili grupę pod wieloma względami różnorodną.

Jako że walorem tej książki, poza treściami merytorycznymi, jest skłonienie do refleksji nad rolą nauczyciela i jej konsekwencjami, myślę, iż publikacja ta jest godna polecenia wszystkim pracownikom oświaty różnych szczebli, jak również studentom kierunków pedagogicznych, którzy swą zawodową przyszłość łączą z pracą w szkole.

AGNIESZKA PASTERAK